

JOSIP SILIĆ

Funkcionalni stilovi i jezik književnosti

Za uvod smo u temu predviđenu naslovom odlučili iskoristiti misli Vladana Desnice iz njegova eseja *Književnik i jezik*[1]. One nam naime otvoreno govore o problemu kojime ćemo se baviti. Ima, doduše, i drugih književnika, i domaćih i stranih, koji misle kao Vladan Desnica. No Vladan Desnica to čini, po svemu sudeći, otvorenije i razlikovnije od njih.

Desnica u spomenutom eseju razlikuje »*jezik za praktičnu upotrebu*« i »*jezik kao sredstvo za izražavanje intuitivnog, estetskog doživljavanja*«, tj. »*kao instrumenat lirskog izraza*«. Po njemu je prvo problem »*filologa-gramatičara*«, a drugo problem »*književnika-umjetnika*«. »*Filolog-gramatičar*« vodi računa o »*pravilnosti, o čistoći jezika, o pravilnom izvođenju njegovih gramatičkih oblika, o legitimnosti porijekla riječi itd.*«, što je za »*književnika-umjetnika*« »*mrtav inventar*«. »*Književniku umjetniku*« je »*važno pitanje plastičnosti jezika, efikasnost njegova izraza, njegove sposobnosti za pretakanje u riječi raznih tananih i ›neuhvativih‹ duševnih stanja i raspoloženja, njegova akustična svojstva, podsvjesni i nesvjesni asocijativni nizovi i raspoloženja i sljedovi koje data riječ ili fraza pobuđuju, svježina ili otrcanost njegova djelovanja – ukratko njegove ›izražajne mogućnosti‹ i njegova ›izražajna moć‹.*« »*Filologa-gramatičara*« »*njegove svrhe, kriteriji i preokupacije nužno vode k izvjesnoj statičnosti i uzakonjenoj jednoobraznosti*«, čega je posljedica: »*ograničavanje izražajnih mogućnosti, kretanje u jezičnom praksom posvećenim i od jezičnih instanci priznatim izražajnim okvirima*«. »*Filologu-gramatičaru*« je »*glavni cilj formalna, vanjska, objektivna*« (za koju kaže da je »*bezlična*« i »*neindividualna*«) »*pravilnost, čestota, gramatička i leksička legitimnost*«, a »*književniku-umjetniku*« – »*funkcionalnost*«. Ideal je »*filologu-gramatičaru*« »*da se svi izražavaju jednako*«, i to »*pravilno i čisto*«, a ideal »*književnika-umjetnika*« »*da se svak izražava svojim posebnim, vlastitim jezikom koji izvire iz sklopa čitavog njegovog psihičkog bića i koji je upravo individualni izraz i nepatvoriva emanacija tog bića*«. Za »*književnika-umjetnika*« jezik nije »*oklop koji sputava tijelo već elastična maja koja se povinuje svima našim pokretima*«. Njegova je »*najprirodnija tendencija proširivanje jezika, neprestano ›forsiranje‹ njegovih izražajnih mogućnosti, tendencija koja leži u njegovoj prirodi jednako onako nužno kao što u piletu leži tendencija da prokljuje ljupinu jajeta*«. Jedino se »*tim forsiranjem (...) proširuju granice ›izrecivoga‹.*« »*On zna, kao umjetnik, da banalnost i ›opća mjesta‹ znače smrt umjetnosti*«. To pak »*u prvom redu, i u još višoj mjeri, važi za banalnost i ›opća mjesta‹ u jezičnom izrazu*«.

Kako vidimo, Desnica kategorički tvrdi da su to (u metodološkome smislu) dva različita jezika. Jezik je kojim se bavi »*filolog-gramatičar*« stvar društva (kolektiva), a jezik kojim se bavi »*književnik-umjetnik*« stvar pojedinca (individue). Iz onoga što je rekao Desnica imamo pravo zaključiti da (opet u metodološkome smislu) u jeziku »*filologa-gramatičara*« nema individualnosti, a u jeziku »*književnika-umjetnika*« kolektivnosti. Dakako da to ne znači ni da se u jeziku »*filologa-gramatičara*« ne može prepoznati pojedinac ni da se u jeziku »*književnika-umjetnika*« ne može prepoznati društvo. To jednostavno znači da o proizvodnji jezika »*filologa-gramatičara*« nema pravo suditi »*književnik-umjetnik*«, a o proizvodnji jezika »*književnika-umjetnika*« »*filolog-gramatičar*«. Pravila su proizvodnje jezika »*filologa-gramatičara*« jedna, a pravila proizvodnje jezika »*književnika-umjetnika*« druga. Pokušajmo to dokazati.

Pristup će nam biti načelno strukturalistički. Poći ćemo od Coseriuove trihotomije **sustav : norma : govor**. (O toj smo trihotomiji govorili opširno u poglavlju *Hrvatski jezik kao sustav i kao standard* knjige *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*[2], pa ćemo se ovdje osvrnuti samo na ono što je u uskoj vezi s naslovljenom temom.)

Sustav je **potencija**, pa ga možemo opisati kao »ono kako se može govoriti«. Govor je **realizacija** sustava kao potencije, pa ga možemo opisati kao »ono kako se govori«. Norma je pravilo koje govori o tome kako rabiti ono što se ostvaruje govorom, pa je možemo opisati kao »ono kako treba govoriti«. Između sustava i norme možemo staviti **kodifikaciju**, a između norme i govora – **uzus**. Kodifikacija je također pravilo o tome kako rabiti ono što se ostvaruje govorom, ali »oštrije« od pravila norme, pa je možemo opisati kao »ono kako se mora govoriti«. I uzus je pravilo, ali »blaže« od pravila norme, pa ga možemo opisati kao »ono kako se obično govori«. Iz tih opisa možemo zaključiti da se »odgovornost« za ono što se ostvaruje govorom ne može postaviti ni s gledišta sustava (jer je on »ono kako se može govoriti«) ni s gledišta govora (jer je on »ono kako se govori«). »Odgovornost« se može postaviti samo s gledišta kodifikacije, norme i uzusa. Shematski to izgleda ovako: **S(ustav) : K(odifikacija) : N(orma) : U(zus) : G(ovor)**.

(Područje je norme (uključujući kodifikaciju i uzus) (u našem poimanju) područje **standardnoga jezika**.)

Iz onoga što smo rekli izlazi da su moguća dva puta: jedan koji vodi od sustava do govora i drugi koji vodi od govora do sustava. Prvi je put (koji vodi od sustava do govora) put konkretizacije, a drugi put (koji vodi od govora do sustava) put apstrakcije. Prvi je dakle put put dedukcije (put od općega do pojedinačnoga), a drugi put put indukcije (put od pojedinačnoga do općega).

A – put konkretizacije (dedukcije)

S : K : N : U : G

B – put apstrakcije (indukcije)

S : K : N : U : G

Put od sustava do govora može ići dvama smjerovima: jedan je smjer od sustava kroz standardni jezik do individualnoga govornog čina (on je u **G**), a drugi od sustava mimo standardnoga jezika (**K, N i U**) do individualnoga govornog čina.

A1 – put od sustava kroz standardni jezik do individualnoga govornog čina

S : K : N : U : G

B1 – put od sustava mimo standardnoga jezika do individualnoga govornog čina

S : K : N : U : G

Prvi put (A1) »kontroliraju« sociolingvističke, a drugi (B1) lingvističke zakonitosti. (Standardnim jezikom vladaju i jezične i društvene, a sustavom isključivo jezične zakonitosti.)

Put je od sustava do govora kroz normu put jezika kao standarda, a put od sustava do govora mimo norme put jezika kao sustava. Na prvome putu vlada pravilo »treba govoriti«, a na drugome pravilo »može se govoriti«. Kad osoba svojim govorom prolazi kroz normu, u tome svom govoru »polaže računa« društvu; a kad osoba svojim govorom prolazi mimo norme, o tome svom govoru »polaže računa« sebi.

Na prvome će se putu sresti s različitošću života, pa će tu različitost morati pratiti i različitošću govora. (Jednostavnosti radi i metodologije radi »govor« ćemo zamijeniti »jezikom«.) Kad bude prolazila kroz znanost, morat će tu znanost pratiti jezikom znanosti; kad bude prolazila kroz administraciju, morat će tu administraciju pratiti jezikom administracije; kad bude prolazila kroz

novinarstvo i publicistiku, morat će to novinarstvo i tu publicistiku pratiti jezikom novinarstva i publicistike itd. Na taj način dolazimo do spoznaje da različitost života zahtijeva i različitost jezika kojim treba u toj različitosti komunicirati. Na jedan će se način komunicirati u znanosti, na drugi u administraciji, na treći u novinarstvu i publicistici itd. Te načine komuniciranja standardnim jezikom nazivamo **funkcionalnim stilovima standardnoga jezika**. Tako govorimo o znanstvenome funkcionalnom stilu, o administrativno-poslovnome funkcionalnom stilu, o novinarsko-publicističkome funkcionalnom stilu itd. Budući da je ovdje riječ o hrvatskome standardnom jeziku, te funkcije nazivamo **funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika**.

Svaki taj funkcionalni stil ima i svoje vrline i svoje mane. To znači da vrline i mane jednoga funkcionalnog stila nisu i vrline i mane drugoga funkcionalnog stila. Ako je tako, a jest, onda ni pravila koja o tome govore nisu ista. Pravila jednoga funkcionalnog stila nisu i pravila drugoga funkcionalnog stila itd. Ako osoba koja prolazi putem od sustava do individualnoga govornog čina mimo norme o svome jeziku ne »polaže računa« društvu, nego sebi, onda je logično da se na njezin jezik pravila o kojima je riječ ne odnose. Njezin je jezik jezik *sui generis*. Isključivo je njezin, dakle osoban, individualan. (Jezik ovdje pretpostavlja i stil.) Zato on ne ulazi u korpus funkcionalnih stilova u koji ulaze znanstveni, administrativno- poslovni i novinarsko-publicistički. Drugim riječima, njezin jezik ne podliježe sociolingvističkim (društveno-jezičnim), nego lingvističkim (jezičnim) zakonitostima.

Osoba koja prolazi putem od sustava do individualnoga govornog čina kroz normu odgovara pravilima jezika kao standarda, a osoba koja prolazi putem od sustava do individualnoga govornog čina mimo norme pravilima jezika kao sustava. Eto, to je razlog zašto mi jezik književnoumjetničkoga djela više ne smatramo jednom od funkcija standardnoga jezika, odnosno jednim od funkcionalnih stilova standardnoga jezika. Kažemo »više« jer smo i mi dosad jezik književnoumjetničkoga djela smatrali funkcionalnim stilom standardnoga jezika.[3] Doduše, uvijek smo u vezi s time (u vezi s njegovom pripadnošću funkcionalnim stilovima standardnoga jezika) postavljali stanovite ograde. U tekstu smo *Funkcionalna stilistika u kontekstu Pranjiceve stilistike*[4] rekli, primjerice, ovo:

Tako tumačeni književnoumjetnički i znanstveni stil pripadaju doista različitim stilovima, stilovima koji nemaju ništa zajedničko. Upravo tako: ništa zajedničko. A funkcionalnih stilova, kao stilova standardnoga jezika, nema ako nemaju ništa zajedničko. Čini mi se da bi to bilo polazište za drugačije tumačenje jezika umjetničke književnosti.

I Krešimir Bagić smatra da beletristički stil treba isključiti iz funkcionalnih stilova. No on ga ipak ostavlja u okvirima stilistike nazvavši ga »nadstilom«[5] . To drugačije tumačenje jezika umjetničke književnosti pokušavamo dati sada.

Moramo odmah reći da se mi ne želimo, jer za to nismo dovoljno kompetentni, baviti time koje sve uloge ima jezik u umjetničkome djelu, nego time što **taj jezik jest**. O tome koju sve ulogu ima jezik u umjetničkome djelu možemo doznati iz Škrebova i Stamaćeva *Uvoda u književnost*[6] i sličnih djela koja se bave teorijom književnosti.

Vratimo se osobama koje u svojoj govornoj komunikaciji polaze od sustava do individualnoga govornog čina. Prva osoba, koja polazeći putem od sustava do individualnoga govornog čina mimo norme dolazi do odgovarajućega jezičnog sredstva, za nas je i »književnik-umjetnik«. On do toga jezičnog sredstva dolazi maštom, invencijom, intuicijom, imaginacijom i fikcijom. Daka-ko, on taj jezik kao sustav mora znati. (Osoba koja polazeći putem od sustava do individualnoga govornog čina kroz normu dolazi do toga jezičnoga sredstva intelektom.) Budući da izbor jezičnih sredstava »književnika-umjetnika« ne ide kroz sociolingvističku normu (tj. kroz standardni

jezik), nego kroz lingvističku normu (tj. mimo standardnoga jezika), on jezična sredstva bira slobodno, bez zabrane. Dakako, ta jezična sredstva moraju biti u funkciji njegova djela. Za nj ne postoje ni arhaizmi, ni dijalektizmi, ni barbarizmi, ni provincijalizmi, ni bilo kakvi drugi »izmi«. Njemu nisu uzor sociolingvističke, nego lingvističke norme. Zato (metodološki) ni on ne može biti uzor sociolingvističkim normama, odnosno onima kojima su one uzor. U tome su smislu u pravu Krešimir Bagić i oni koji osporavaju tezu »Piši kao što dobri pisci pišu«. [7] Logična je posljedica toga da onaj komu su uzor sociolingvističke norme (tj. standardni jezik) nema pravo intervenirati u jezik »književnika-umjetnika«. Popularno rečeno: nema ga pravo lektorirati. (Možda nije naodmet ovdje postaviti pitanje: Je li ikomu palo na pamet »lektorirati« likovno ili glazbeno djelo? I prateće pitanje: Zar je književna umjetnost, kao umjetnost, nešto drugo nego likovna umjetnost i glazbena umjetnost?) »Književnik-umjetnik« ima pravo birati i ono što sociolingvističke norme ne dopuštaju – dakako, (ponavljamo) kad je to u funkciji njegova djela. Kada, primjerice, bude trebalo opisati svjetonazor lika, iskoristit će se i ono što se u jeziku toga lika suprotstavlja sociolingvističkim normama. No budući da svoje književno djelo piše zato da uspostavi odgovarajući kontakt i s onima kojima su uzor sociolingvističke norme, ni on nije bez odgovornosti kad im se obraća. I on mora voditi računa o tome da mu jezik (kojim im se obraća) bude u skladu s društveno-jezičnim konvencijama. (U vezi s time Bagić će u jednome od svojih intervjuja reći: »Nedovoljno pismen pisac nije umjetnik riječi.« [8]) U tome smislu njegov jezik ima udjela u oblikovanju standardnoga jezika. U njegovu će se jeziku, koji je nastao ničim sputan, u potpunoj slobodi (stvaranja i nema bez potpune slobode), naći sredstva koja mogu ispuniti praznine u standardnome jeziku do kojih je došlo novonadošlim životnim potrebama (u najširem smislu riječi).

Ovdje smo međutim naišli na problem **izbora**. Najčešće se na jezik umjetničkoga djela gleda kao na izbor. Tako se (najčešće) gleda i na stil. Na izbor čega i unutar čega? Izbora ima ondje gdje ima članova izbora. A ima li toga u jeziku umjetničkoga djela? Ima li izbora unutar jezika umjetničkoga djela kao individualne tvorevine? Zna se što je »književnik-umjetnik« izabrao. No zna li se iz čega je izabrao? Je li individualno »birljivo«? Može li se birati iz »nebirljivoga«? (Sveto Petrović kaže da se individualna iskustva ne mogu zbrajati. [9]) Birati se može samo ondje gdje postoji količina, iz čega se onda može birati. Ne gledamo li pritom (kad biramo) na jezik umjetničkoga djela kao na standardni jezik? Ne čine li tako i oni koji stil definiraju kao otklon od norme? (Od koje ako ne od norme standardnoga jezika?) Ne gleda li se tako i kad se govori o »ukrasnome pridjevu«? Ukras se daje postojećemu. No jezik umjetničkoga djela nije **postojeće**, nego **postajuće**. Umjetničko se djelo, zajedno sa svojim jezikom, nameće kao postajuće, tj. kao proces. U našem je poimanju problema o kojemu je riječ upravo to što razlikuje jezik kao sustav od jezika kao standarda. Jezik je nama kao sustav postajuće, a jezik kao standard postojeće. Jezik je nama kao sustav jezik *in potentia*, a jezik kao standard jezik *in actu*. Prvi je dakle (jezik *in potentia*) stvarajuća (kreirajuća) institucija, a drugi (jezik *in actu*) oponašajuća (imitirajuća) institucija. (Stvarati se može samo ondje gdje vlada potpuna sloboda, a to je, u našem slučaju, u jeziku kao sustavu.) Prvi, za razliku od drugoga, nema izbora jezičnih sredstava u smislu obveze njihove uporabe: ovo da – ovo ne. Prvi dopušta sve što je u funkciji jezika kao sredstva oblikovanja književnumjetničkoga djela.

Stilske se figure ili **tropi** (metafora, metonimija, sinegdoha, emfaza, hiperbola, autonomazija, ironija, litota, perifraza...) smatraju emocionalno-ekspresivnim sredstvima i, u tome smislu, jednim od temeljnih formalnih sredstava književnumjetničkoga djela. Nama se i ovdje zapitati: Jesu li one rezultat kolektivnoga ili rezultat individualnoga stvaranja? Drugim riječima, jesu li one proizvod jezika kao standarda (tada bi bile proizvod intelekta) ili proizvod jezika kao sustava (tada bi bile proizvod mašte, invencije, intuicije, imaginacije i fikcije). Problem je, zapravo, u njihovom značenju, odnosno u promjeni njihova značenja. Ako je problem u promjeni njihova zna-

čenja, onda nam se zapitati: U promjeni značenja prema čemu? Mislimo da nećemo pogriješiti ako i na to pitanje odgovorimo kao na pitanje o stilu. (Uostalom, to i jesu stilske pojave.) Znamo da je do promjena značenja došlo, ali ne znamo prema čemu. One jesu promjene značenja, ali ne **utvrđenoga**, nego **utvrđujućega značenja**. One su, drugim riječima, individualne pojave. (Ima ih i kao kolektivnih pojava, ali one takve više nisu emocionalno-ekspresivne naravi. One su kao kolektivne pojave pojave s ustaljenim, okamenjenim značenjem i u tome smislu činjenice standardnoga jezika.)

Evo nekoliko primjera promjena značenja koje smo izvadili iz drugoga dijela romana *Sam čovjek* Ive Kozarčanina – *Mračna mladost*[10]:

Tromo i lijeno vrijeme se usidrilo u mrtvim sokacima (...); Kao veliko, zeleno more golemih razmjera, živo i pokretno, nadirući s visova u ravnici, koju stezahu čeličnim kliještim, šume bacahu svoju vlažnu, tešku, tamnu, hladnu sjenu na kuće i ljude, svjesne svoje snage, moći i ugleda, koji im nitko ne mogaše osporiti; (...) pita me mati često uvečer, kad plačem sam u svojoj sobi, blijedo se smiješeći u mraku kroz maglom zahukana prozorska stakla, za kojima laje zimski vjetar; Spasivši se iz njezinih ruku, predmeti su bili sretni i zadovoljni, duboko udahnuvši, kad su se našli na svježem zraku; Visoko zamahnuvši desnom nogom, ona se počela strahovito žurno i strahovito ludo okretati na peti, dok se nije omamljena survala među boce, čaše, tanjure, i žarke muške oči, koje sa svih strana pristizahu; Prvome koji mi je to rekao, skočio sam bijesno u lice; Svuda uokrug između kuća, tvornica, trgova, ulica i građevnih blokova rasla je bijeda kao epidemija; Napolju za niskim, sivim oknima cvala je duboka, teška, srebrna mjesečeva noć.

Promotrimo samo najuočljivije promjene: *vrijeme se usidrilo; šume bacahu svoju vlažnu, tešku, tamnu, hladnu sjenu na kuće i ljude; stakla, za kojima laje zimski vjetar; predmeti su bili sretni i zadovoljni, duboko udahnuvši, kad su se našli na svježem zraku; oči, koje sa svih strana pristizahu; skočio sam bijesno u lice; rasla je bijeda kao epidemija; cvala je duboka, teška, srebrna mjesečeva noć.*

Jasno je da do promjena tih značenja nije došlo u suodnosu s kakvim ustaljenim značenjima (koja možemo naći samo u standardnome jeziku).

Kad je Kozarčanin uporabio *avliju*, on je nije uporabio zato što mu je odgovarala više nego *ulica*. On ju je uporabio zato što mu je (jedino ona) »odgovorila kontekstu« koji je uslijedio. On nije razmišljao o tome koja bi mu riječ (u tome kontekstu) više odgovarala: *avlija* ili *ulica*. To je učinio i s *čardakom*, *sokakom*, *čakširama* i *mahalom*. Tako je postupio i s drugim riječima koje su u standardnome jeziku udružene u sinonimne odnose, npr. s riječju *tupost*:

Njegova savršena *tupost* za sve, što se oko njega događa, poslije maćuhina bijega, pogodivala je tim glasovima, koji su mu još više poljuljali ionako već poljuljani kredit.

Na odluku da uporabi riječ *tupost* nije utjecalo to što se ona nalazi u sinonimnome nizu *neosjećajnost*, *beščutnost*, *bezosjećajnost*, *ravnodušnost*, *hladnokrvnost*, *tupost*, *otupjelost* i *obamrlost* koji pretpostavlja izbor. Kozarčanin je riječi *tupost* dao i nešto specifično, nešto što se ne daje spomenutim sinonimnim nizom. On je tako »poremelio« i odnose u sinonimnome nizu *zapa-pren* i *zabiberen* navevši ih zajedno: »*Bila je rodom iz primorja, voljela je jesti jako zapaprena, zabiberena i zamašćena jela (mirodije je uopće jako voljela), iako je obično od njih dobivala proljev.*«

To, i sve drugo poput toga, govori u prilog da je jezik književnoumjetničkoga djela individualan, da uporaba jezičnih sredstava u njemu ovisi (u metodološkome smislu) isključivo o mašti, invenciji, intuiciji, imaginaciji i fikciji onoga koji ih rabi, tj. pisca. Zato na taj jezik treba gledati kao na jezik *sui generis*. On nije odvojak standardnoga jezika kao njegov funkcionalni stil. Funkcionalni

stil (standardnoga jezika) sam po sebi nije jezik, a jezik književnoumjetničkoga djela jest. Njegove norme nisu norme jezika kao standarda, nego norme jezika kao sustava.

Ovu smo raspravu, pripremljenu za Zagrebačku slavističku školu pod naslovom *Funkcionalni stilovi i jezik književnosti*, unijeli u nedavno objavljenu knjigu *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika* pod naslovom *Je li jezik književnoumjetničkoga djela problem jezika funkcionalnoga stila?* Tekst smo ovdje neznatno izmijenili.

Bilješke

- [1] Desnica, V. *Književnik i jezik*. U: *Eseji, kritike, pogledi*. Prosvjeta, Zagreb, 1975, str. 264-272.
- [2] Silić, J. *Hrvatski jezik kao sustav i kao standard*. U: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput, Zagreb, 2006, str. 17-22.
- [3] Silić, J. *Književnoumjetnički (beletristički) stil*. U: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput, Zagreb, 2006, str. 97-107.
- [4] Silić, J. *Funkcionalna stilistika u kontekstu Pranjiceve stilistike*. U: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput, Zagreb, 2006, str. 166-175.
- [5] Bagić, K. *Beletristički stil*. U: *Kolo*, VI, 2. Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 5-16.
- [6] Škreb, Z. – Stamać, A. *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Globus, Zagreb, 1998.
- [7] Bagić, K. *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb, 2004.
- [8] Bagić, K. *Mnogi novi pisci bit će zaboravljeni* (intervju). *Večernji list*, Zagreb, 30. listopada 2004, str. 64-66.
- [9] Petrović, S. *Kritika i djelo*. U: *Rečnik književnih termina*. Nolit, Beograd, 1963.
- [10] Kozarčanin, I. *Sam čovjek*. Matica hrvatska, Zagreb, 1937.